

ZEYNEP KORKMAZ
(Ankara)

Batı dilleri ve Türk dili grameri üzerindeki etkileri

Toplumlar arasındaki çok yönlü ve karşılıklı ilişkiler, o toplumların duydukları sosyal, kültürel ve teknik ihtiyaçlar oranında birbirlerini etkiler. Eğer bir toplumun kültür alanını değiştirmesi, yani bağlı olduğu eski kültür alanından yeni bir kültür alanına doğru kayması söz konusu ise, o zaman bu etki kendisini daha güçlü olarak belli eder. Toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler genellikle dil ile gerçekleştirildiğinden, iki farklı dünyanın birbiri ile ilişkisi demek, bir bakıma dillerin birbirleri ile ilişkisi demektir. İşte bu bağlamda yabancı kültür etkisini daha çok, dil yoluyla ortaya koymaktadır.

Türk dili de Eski Türkçeden Orta Türkçeye doğru adım atarken bir din ve kültür değişmesine uğrayarak İslâm Medeniyeti alanına girdiğinden bu ilişkinin sonucu olarak Arap ve Fars dillerinden pek çok kelime almış bulunuyordu.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan sonra yavaş yavaş Avrupa'ya açılmaya başlamıştır. Bu dönemde Batı, Osmanlı İmparatorluğunu bir dereceye kadar etkilediği gibi, Türk hayatı da Batıda bir Türkizm (Turqueri) modası doğurmuştur. Batının Osmanlı toplumu ve özellikle Türk dili üzerindeki etkisi asıl 1839 Tanzimat hareketinden sonra başlamıştır. Daha sonra Cumhuriyet devrindeki gelişmelerle günümüze kadar süregelmiştir.¹

Tanzimattan sonra Batıdan gelen yeni dünya görüşü ile ilgili gelişmelerde, Batı türleri örnek alınarak ortaya konan şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi edebî eserlerde ve diğer alanlarda, Batılı yaşayış ve düşünce tarzının ifadesi olan kavramlar, dilimizde mevcut olmadığından, bu yenilikler Batıdan, Fransızca başta olmak üzere büyük çapta kendi kelimeleri ile birlikte girmiştir.

Konuya dil açısından baktığımızda, bu durum yalnız söz hazinesinde kalmamış, dilin yapısını ve işleyiş kurallarını bir sisteme bağlayan gramer konularının işlenişinde de kendini göstermiştir. Bu etkinin ana sebebi, Osmanlı Devletinde Türk dili gibi Türk gramerinin de geri plâna ve yüzyıllarca süren bir boşluğa itilmiş olmasıdır.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, "Batı kaynaklı kelimeler ve dilimiz üzerindeki etkileri", *Türk Dili*, sayı: 524 (Ağustos 1995):843-858.

Bilindiği gibi daha XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmış olan *Divanu Lûgat'it-Türk* ve bugün kayıp durumdaki *Kitabu Cevahiri'n-nahv fi Lûgat-it-Türk*'ten başlayarak, Türk dili için yüzyıllarla açıklanabilen uzun aralıklarla yazılmış olan birkaç gramer, Türkçeyi hep Arap gramerinin kalıpları içinde değerlendirmiştir. Bu durum 1900'lü yıllara kadar süregelmiştir. Demek oluyor ki, bu tarihlere kadar Türk dilinin kendi yapısını temel alan bir gramer yöntemi geliştirilememiştir. İşte bu boşluk yüzündendir ki Tanzimattan sonra Batıyı örnek alan gramerlerde de yine bir dereceye kadar Arap dilinin etkisi devam ettirilirken, bir yandan da ölçü olarak Fransız dilinin öncülük ettiği Batı dillerinin gramer kalıplarına başvurulmuştur. Bunun ilk örneği Hüseyin Cahit (Yalçın)'in *Türkçe Sarf ve Nahv*'idir. Bunu daha başka gramerler de izlemiştir.

Gerçi, Batının örnek alınması ve bilimsel ölçülerin uygulanması, Türk dilinin gramerini büyük ölçüde Arap dilinin gramer kalıplarından kurtararak kendi yapı ve işleyişini temel alan modern gramerlerin yazılmasını sağlamıştır. Nitekim, *Nev-usûl Sarf-ı Türkî*, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahv* gibi adlar ile yayımlanan gramer kitapları, bu yöntem yeniliğinin ilk denemeleridir. Şu var ki kullanılan dil malzemesi, bunların Türkçedeki fonksiyonlarına göre değerlendirilmeyordu. Doğrudan doğruya şekle bağlı kalınarak Fransız gramerinin kalıplarına sokuluyordu. Bu da sonuçta, terimlendirmeden başlayarak konuların sınıflandırma, işleniş ve değerlendirmesinde, dilimizi, yer yer Fransız gramerinin etkilerine açık tutmuştur.

1920 yılında Paris'te yayımlanmış olan Jean Deny'nin *Grammaire de la langue Turque* (dialecte Osmanli) adlı eseri, konuların ele alınış ve işleniş bakımından bir dönüm noktası oluşturur. Deny, Türkçenin bir Hint-Avrupa dili olmadığını ileri sürer. Ancak, eser Fransız öğrencilere Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınmış kapsamlı bir el kitabı olduğundan, Türkçe sistem olarak Fransız dilinin kalıplarına uydurulmuştur. Malzemenin sınıflandırılması bakımından da kelimeler yine Arap dilinin ölçüleri ile isim, fiil ve edat (particule) ana bölümlerine ayrılmıştır.²

Daha sonra yerli gramerciler tarafından hazırlanan eserlerde de J. Deny örnek alındığı için yer yer yine Batıya ait gramer kalıplarının geçerli tutulduğu görülmektedir. Hatta bazı konularda Türkçenin yapı ve işleyişine aykırı düşün sınıflandırma ve değerlendirmeler bir gelenek haline gelmiştir. Bugün bu temeldeki bazı görüş ayrılıkları, çözüm bekleyen birer sorun halinde tartışılmak-

² Jean Deny, 1920, §§197, 201 ve ö., 1872 ve ö.

tedir.³ Gramerlerimizde bu etkinin çeşitli örneklerini bulmak mümkündür. Ben burada sizlere bu durumu iki somut örnekle açıklamak istiyorum. Bunlardan biri şekil bilgisi (morphologie) ile ilgili olan “nispet” bildirme görevindeki *+l* ve *+sAl* ekleri, diğeri de cümle bilgisi (syntax) ile ilgili olan ve birleşik cümlelerin bir türü diye kabul edilen “karmaşık cümle”dir:

I. *+l* ve *+sAl* eki:

a. Türkiye Türkçesinde *aktuel*, *entellektuel*, *formel*, *eksperimantal*, *kültürel*, *orijinal* gibi yabancı kaynaklı kelimeler aracılığı ile giren *+l*, Latince kökenli bir “nispet” bildirme ekidir. Bu ek, dilimizi Arapça ve Farsça kelimelerin ve eklerin baskısından arındırma ve özleştirme çalışmalarının yapıldığı dönemde, Türkçedeki Arapça kökenli *+î* “nispet” ekinin yerini almaya başlamış ve sıfat türetiminde kullanılmıştır: *doğa* ‘tabiat’ / *doğa +l* ‘tabî’, *günce* ‘günlük’ / *günce +l* ‘aktuel’, *siyasa* ‘siyaset’ / *siyasa +l* ‘siyasî’, *ulus* ‘millet, halk’ / *ulus +al* ‘millî’, *yasa* ‘kanun’ / *yasa +l*, ‘kanunî, kanuna uygun’, *yer +el* ‘mahallî’ gibi.

b. Bu aktarma, Türkçeyi özleştirme çalışmaları döneminde *siyasal* kelimesi içindeki ekin yanlış bir ayırım ve belki *kum + sal* ‘kumlu yer’ kelimesine benzetilerek eke, *+sAl* biçiminin verilmesi ile daha yaygın bir kullanılış kazanmıştır. Böylece Arapça *+î* nispet eki birçok yerde devreden çıkmış; fakat bunun yerine Türkçe bazı ekler veya isim tamlamaları kullanılacak yerde, *+sAl* eki yaygınlaşmaya başlamıştır. Hatta bugün bu ek, konunun içinde olmayanlar tarafından Türkçe kökenli bir ek olarak kabul edilmekte ve birçok yerde Türkçe ek ve gramer şekillerinin yerini almış bulunmaktadır: *anutsal* ‘abidevî’, *bilimsel* ‘ilmî’, *bitkisel* ‘nebatî’ (*bitkisel hayat* vb.), *deneysel* ‘tecrübî, deney yolu ile’, *dinsel* ‘dinî’, *evrensel* ‘âlemşümül, dünya çapında’, *geleneksel* ‘an’anevî, gelenekli’, *kişisel* ‘şahsî, kişiye özgü’, *ruhsal* ‘ruhî’, *parasal* ‘nakdî, para ile ilgili’, *toplumsal* ‘içtimaî, sosyal’, *ussal* ‘aklî, akla yatkın’ vb. *Belgesel* kelimesi de kendinden sonra gelen ismin (*belgesel filim* vb.) atılması ile bir isim niteliği kazanmıştır.

³ Bkz. Leyla Karahan, “Türk dilinde birleşik cümle problemi”. *Türk Gramerinin Sorunları*, Türk Dil Kurumu yayını, Ankara 1995, sayı: 522 (Haziran 1995):643-648.

c. Hatta bu +sAl eki *eğit-sel* ‘terbiyevî’, *gör-sel* ‘görme ile ilgili’, *işitsel* ‘işitime ile ilgili’, *tanıt-sal* ‘tanıtıcı’ örneklerinde görüldüğü gibi, yalnız isim soyundan değil, fiil soyundan örneklere de eklenebilmektedir.

II. Karmaşık (girişik) cümle:

Türkiye Türkçesinde cümle türleri, yapıları bakımından *basit cümle* ve *birleşik cümle* olarak ikiye ayrılır. Gramerlerimizde ilgi zamiri (relative pronoun, Relatif pronomen) ve şart kipi ile kurulmuş ve içiçe girmiş yardımcı cümlelerin yer aldığı cümle türleri birleşik cümle sayılır: *İkram edilen pasta o kadar taze idi ki bir dilim daha istemekten kendimi alamadım. Eğer bu tempo ile çalıtırsan, çok iyi sonuçlar alırsın.* Cümleleri birer birleşik cümledir. Çünkü, temel cümleyi tamamlayan yardımcı cümlede de bir yargı ve bu yargıyı ifade eden bir yüklem vardır. Birden fazla yargı bildiren cümlelerin birleşmesinden oluşmuş “sıralı” veya “bağlamalı” birleşik cümle türleri de vardır: *Yaz mevsiminde günler uzar, geceler kısılır. Misafiri içeri alın, kendisine kahve ikram edin. Akşama bizde buluşalım yahut biz size gelelim. Bazen bir iki keklik getirir, bazen boş döner.*⁴ vb.

Fakat, Türkçede isim-fiil (verbalnomen), sıfat-fiil (participium) ve zarf-fiiller (gerundium) ile oluşturulan söz gruplarının yer aldığı cümleleri bazı dilciler basit cümle kabul ettikleri halde, bazıları da birleşik cümlelerin “karmaşık” veya “girişik” cümle türü olarak kabul ederler.⁵ Şimdi aşağıda verilen örneklere bu açıdan bir göz atalım:

Bugünün işini yarına bırakmak tembellikten ileri gelir.⁶ Böyle bir soru ile karşılaşmak beni şaşırttı. Toplantıya katılmanız bizi çok sevindirecektir. Açık havada uyku çekmesi iyi olacak.⁷ Kapıdan çıkışını, sokağın köşesini dönüşü-

⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayını, 3. basılış, Ankara 1990:554, §461.

⁵ Jean Dery, 1920, (Çeviren: Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941):744-820; Tahsin Banguoğlu, 1995:562-575: Karmaşık birleşik cümle; Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh yayını, İstanbul 1984:73; Girişik birleşik cümleler; Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1963:378; Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1990:444-452; Sezai Güneş, *Türk Dili Bilgisi*, İzmir 1995:376-378.

⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yayını, İstanbul 1966:92, §108.

⁷ Tahsin Banguoğlu, 1990:563, §469.

nü, yerden gazeteleri savuran rüzgâra güçlkle karşı koyusunu görüyorum.⁸
Gazete okumanın zararını görmedim.⁹

III. Sıfat-fiil gruplarının yer aldığı cümleler:

Seni ne kadar sevdiğimi bilirsin. Pratik eğitim görmüş gençleri tercih ediyorlar. Oturduğumuz evin odaları geniştir. Çarşıdan alacağınız (şey), buna benzemez. Müdürün sizi iyi karşılayacağından eminim.¹⁰ Akacak kan damarda durmaz.¹¹ vb.

IV. Zarf-fiil gruplarının yer aldığı cümleler:

Kızların çalıştığı kozakhaneyi geçer geçmez bir patırtı işittim.¹² Kapıdan çıkıncaya dek konuştuk.¹³ Kadınlar ona baktıkça şaşırıyorlardı.¹⁴ Başını kaldırmadan tarlada ekin biçiyordu.¹⁵ Sokağa çıkarken anahtar almayı unutmuşum. Koşarak gelen çocuk hızlı hızlı nefes alıyordu.¹⁶ Geldiğimde anlatırsınız. Geç kalacağınız için sizi yemeğe beklemediler. Ben anlattıkça o heyecanlanıyordu. Tepeye çıkınca evi görürsünüz.¹⁷

Yukarıya sıralanan örnekler alındıkları gramer kitaplarında hep “karmaşık cümle” türünün örnekleri olarak verilmiştir. Gramer kitaplarının çoğunda sınıflandırma böyledir. Bu görüşte olanlara göre karmaşık cümle bir temel cümleyle buna bir isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiille bağlanmış tam veya yarım yargı bildiren bir yardımcı cümleden oluşmaktadır.¹⁸

⁸ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu yayını, Ankara 1976:194.

⁹ H. Ediskun, 1963:380.

¹⁰ T. Banguoğlu, 1990:566-570, §§473-476.

¹¹ H. Ediskun, 1963:423.

¹² Sait Faik (Abasıyanık), *Bütün Eserleri 1*, Bilgi yayınevi, Ankara 1970:43.

¹³ T. Nejat Gencan, 1966:94.

¹⁴ H. Dizdaroğlu, 1976:200.

¹⁵ H. Ediskun, 1963:315.

¹⁶ H. Dizdaroğlu, 1976:201.

¹⁷ T. Banguoğlu, 1995:571-572, §477.

¹⁸ Bkz. H. Ediskun, 1963, §523; H. Dizdaroğlu, 1976:193-204; T. Banguoğlu, 1990, §§359, 435, 456 ve 468; K. Bilgegil, 1984:74; N. Koç, 1990:444.

Bizce, böyle bir tanım ve böyle bir değerlendirme temelinden yanlıştır; çünkü verilen örneklere dikkat edildiği zaman görülmektedir ki, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillin yer aldığı cümlelerde, bir yardımcı cümle de yoktur; esas cümleyi etkileyen bir yargı da yoktur. Yardımcı cümleler ile beslenmiş temel cümle türü, Hint-Avrupa dillerine özgüdür. Bu değerlendirme yanlışı, gramerlerimize Batı dillerindeki özellikle Fransızcadaki gramer kalıplarının örnek alınması yolu ile girmiştir. Söz gelişi, *Oynamasını bilmeyen kız yerim dar, der.*¹⁹ cümlesindeki kız ismini niteleyen *oyndamasını bilmeyen* söz grubu, Alman, Fransız ve İngiliz dillerinde, temel cümleye yargı bildiren bir yardımcı cümle ile bağlanır. Örnek olarak bu cümlenin Almanca karşılığını verirse, cümle *Das Mädchen, das nicht tanzen kann, sagt daß der Tanzplatz eng ist* biçimine girer. Türkçe cümlede *kız* sözünün sıfatı durumunda olan *oyndamasını bilmeyen* söz grubu, Almandada çekimli fiil alan ve yargı bildiren bir yardımcı cümle ile karşılanmıştır. Aynı durum yukarıda sıralanan öteki örnekler için de söz konusudur.

Ayrıca, Türkiye Türkçesi gramerlerinde “girişik cümle” türü olarak verilen isim-fiilli (masterlı) cümleler, Batı dillerinde, çok defa birer yardımcı cümleyle bile ihtiyaç duyurmamaktadır. Yardımcı cümle hep sıfat-fiilli ve zarf-fiilli şekiller için söz konusudur.

Görülüyor ki Batı dillerinde sıfat-fiilli ve zarf-fiilli anlatımlar esas cümleyle daima tam yargılı ve çekimli fiili bulunan bir yardımcı cümleyle bağlanmaktadır. Türkçede ise, böyle bir anlatımda ne bir yardımcı cümle ne de yardımcı cümlede yargı bildiren bir fiil vardır. *Çok okumak insanın kültürünü artırır* cümlesindeki *çok okumak* özne görevindeki bir isimden ibarettir. Bir yardımcı cümle ve yargı ile ilişkisi yoktur. *Oynamasını bilmeyen kız yerim dar, der* cümlesindeki bir yardımcı cümle gibi değerlendirilmek istenen *oyndamasını bilmeyen* söz grubu da cümlenin öznesi durumundaki *kız* ismini vasıflandıran bir sıfattan ibarettir. *Çocuk koşarak içeri girdi* cümlesindeki *koşarak* zarf-fiili ise bir “kılış” bildirdiği halde, bir yargı bildirmemekte, yalnızca esas cümledeki *girdi* fiilinin *nasıl girdi?* sorusuna cevap oluşturan bir zarf görevi yüklenmektedir.

Şekil bilgisi bakımından isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan, cümle bilgisi açısından da özne, nesne ve tümleyici görevleri yüklenmiş olan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yahut da bunlarla kurulmuş olan kelime gruplarının yargı bildiren birer yan cümle olarak kabulü mümkün değildir. Dolayısıyla bu nitelikteki cümlelerin hepsi de Türkçenin yapı ve işleyiş ölçülerine göre birer basit

¹⁹ N. Koç, 1990:445.

cümle niteliğindedir; ve Türkiye Türkçesinde “karmaşık cümle” veya “girişik cümle” diye vasıflandırılan bir cümle türü yoktur.

Konuyu N. Chomsky'nin üretken-dönüşümsel dil bilgisi yöntemine göre yorumlayanlar, üzerinde durduğumuz cümle türlerinin, dilin zihindeki “iç yapı-sında” veya “derin yapıda” iki ayrı yargıyı içediğini ileri sürerek, bunların “girişik” cümle sayılması gerektiği görüşünü savunurlar. Bunlara göre *mektubun geldiğini bana bugün bildirdiler* cümlesi zihindeki derin yapıda *mektup gelmiş, bana bugün bildirdiler* şeklinde iki çekirdek cümleye ayrılır. Ama burada önemli olan nokta, cümlenin “derin” veya “iç yapı”da biçimlenen şekli değil, “dış yapı”ya veya “yüzey yapı”ya yansımış olan şeklidir. Eğer cümlenin “çekirdek yapı” denilen iç yapısını temel alırsak, o zaman bütün dilleri aynı kalıba sokmuş oluruz. Bir dildeki gramer şekillerinin inceleme ve yorumlanmasında, o gramer birimlerinin dildeki kullanılış biçimleri ve görevleri esas alınır. Bu nedenle, bir cümleyi yapısı bakımından incelerken, onun iç yapısını değil, asıl dış yapısını dikkate almak zorundayız. Dolayısıyla isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yer aldığı cümleler, bu görüşe göre de birer basit cümle sayılmak durumundadır.